Vol 6 Issue 4 Oct 2016

ISSN No :2231-5063

International Multidisciplinary Research Journal

Golden Research Thoughts

Chief Editor
Dr.Tukaram Narayan Shinde

Publisher
Mrs.Laxmi Ashok Yakkaldevi

Associate Editor
Dr.Rajani Dalvi

Honorary
Mr.Ashok Yakkaldevi

Welcome to GRT

RNI MAHMUL/2011/38595 ISSN No.2231-5063

Golden Research Thoughts Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial board.Readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

Regional Editor

Dr. T. Manichander

International Advisory Board

Kamani Perera
Regional Center For Strategic Studies, Sri Lanka

Janaki Sinnasamy
Librarian, University of Malaya

Romona Mihaila
Spiru Haret University, Romania

Delia Serbescu
Spiru Haret University, Bucharest, Romania

Anurag Misra
DBS College, Kanpur

Titus PopPhD, Partium Christian University, Oradea,Romania

Mohammad Hailat
Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken

Abdullah Sabbagh
Engineering Studies, Sydney

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Loredana Bosca
Spiru Haret University, Romania

Fabricio Moraes de Almeida
Federal University of Rondonia, Brazil

George - Calin SERITAN
Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences Al. I. Cuza University, Iasi

Hasan Baktir
English Language and Literature Department, Kayseri

Ghayoor Abbas Chotana
Dept of Chemistry, Lahore University of Management Sciences[PK]

Anna Maria Constantinovici
AL. I. Cuza University, Romania

Ilie Pintea,
Spiru Haret University, Romania

Xiaohua Yang
PhD, USA

.....More

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade
ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India

R. R. Patil
Head Geology Department Solapur University,Solapur

Rama Bhosale
Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel

Salve R. N.
Department of Sociology, Shivaji University,Kolhapur

Govind P. Shinde
Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai

Chakane Sanjay Dnyaneshwar
Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune

Awadhesh Kumar Shirotriya
Secretary,Play India Play,Meerut(U.P.)

Iresh Swami
Ex - VC. Solapur University, Solapur

N.S. Dhaygude
Ex. Prin. Dayanand College, Solapur

Narendra Kadu
Jt. Director Higher Education, Pune

K. M. Bhandarkar
Praful Patel College of Education, Gondia

Sonal Singh
Vikram University, Ujjain

G. P. Patankar
S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka

Maj. S. Bakhtiar Choudhary
Director,Hyderabad AP India.

S.Parvathi Devi
Ph.D.-University of Allahabad

Sonal Singh,
Vikram University, Ujjain

Rajendra Shendge
Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur

R. R. Yalikar
Director Managment Institute, Solapur

Umesh Rajderkar
Head Humanities & Social Science YCMOU,Nashik

S. R. Pandya
Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai

Alka Darshan Shrivastava
Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar

Rahul Shriram Sudke
Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore

S.KANNAN
Annamalai University,TN

Satish Kumar Kalhotra
Maulana Azad National Urdu University

Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.aygrt.isrj.org

ISSN: 2231-5063 Impact Factor :4.6052(UIF) Volume - 6 | Issue - 4 | October - 2016

GRT Golden Research Thoughts

निष्काम समाजसेवेचा महामेरू : – संत गाडगेबाबा

प्रा. बबन सिद्राम गायकवाड
मराठी विभाग, सांगोला महाविद्यालय, सांगोला
ता. सांगोला, जि. सोलापूर.

प्रस्तावना :

महाराष्ट्राची भूमी वीरांची, कलावंताची व संतमहंताची कर्मभूमी आहे. या महाराष्ट्रीय भूमीत संत ज्ञानेश्वर, नामदेव, तुकाराम, एकनाथ, चोखामेळा, सावतामाळी गोराकुंभार, यांच्यासारख्या संताच्या अवतार कार्यामुळे संतमालिका सुरू झाली. या मालिकेचा पाया संतश्रेष्ठ ज्ञानेश्वरांनी घातला, नामदेवांनी त्याचा भारतभर विस्तार केला, एकनाथांनी त्यावर इमारत बांधली व तुकारामांनी कळस चढविला व याचे उर्वरित कार्य संत गाडगेबाबांनी तसे नवीन काही केलेले नाही पण मागील संतानी जो मार्ग दाखविला त्यावरून डोळस पणे चालण्याचे कार्य केले. समाजात धर्माच्या नावाखाली होत असलेला अन्याय अत्याचार, अनीती दूर करण्यासाठी आपल्या जीवनाच्या अखेरच्या क्षणापर्यंत झगडले. सुमारे पन्नास ते साठ वर्षे महाराष्ट्रात निःस्वार्थ बुध्दीने समाजसेवा केली. मानवता, समाजसेवा, मानवधर्म, याचे दर्शन गाडगेबाबांच्या जीवनात पदोपदी दिसून येते.

अमरावती जिल्ह्यातील शेडगांव या खेडयात 23. 02. 1876 या दिवशी झिंगराजी व सखुबाई या दांमत्याच्या पोटी जन्म झाला. जातीने परीट घराणे शेतीची कामे करून आपली उपजिवीका चालविणारे हे घराणे होते. झिंगराजाची परमेश्वरावर नितांत श्रध्दा होती. पण त्या भक्तीत डोळसपणा नव्हता. अंधश्रध्दा, रूढी परंपरा, धर्माच्या नावावर शोषण या गोष्टी सतत घडत होत्या. अंधश्रध्देचे स्तोम खूप वाढलेले होते. त्यातच त्यांचा अंत झाली त्यावेळी संत गाडगेबाबांचे वय 8 वर्षाचे होते. समोर कोणताही पर्याय शिल्लक नाही म्हणून मामाच्या गावी गेले. तेथे त्यांनी जनावरांचे गोठे स्वच्छ करणे, रानावनात गुरे – ढोरे चरायला नेणे व मामांना शेतीच्या कामात मदत करणे अशी कामे करावी लागली. पहाटेच्या प्रहरी दगडी जात्यावर दळण दळणाऱ्या मामीला त्यांनी मदत केली. त्यावेळी मामीने ज्या ओव्या गायिल्या त्यामध्ये डेबूजीने आपली वाणी गोड करून घेतली. त्यामुळे गायनाचा छंद लागला. रानावनात आपल्या संवगडयांना बरोबर घेऊन गाडगेबाबा दगडाचे टाळ व फुटक्या डब्याचे मृदंग करून भजनात तल्लीन होऊन जायचे.या सवंगडयात जाती, धर्म, पंथ याला अजिबात थारा नसायचा त्यात सर्व जातीची मुले असायची. त्यामुळे समतावादी – विचारसरणी गाडगेबाबांनी लहानपणापासून अंगिकारली होती. मामाच्या शेतात डेबुजी शेतीची सगळी कामे करत होता. हाती पडेल ते काम नीट कुशलतेने करावे ही निष्कामवृत्ती डेबुजीत जन्मतःच होती. त्यावेळच्या परंपरेनुसार लहान वयात वयाच्या 14 – 15 व्या वर्षी लग्न झाले. पण प्रापंचिक सुरवात डेबुजी रमलेले नाहीत. मामाही कर्जाच्या ओझ्याखाली भरडून गेला व त्यातच त्यांचा अंत झाला. आलेल्या संकटाला चिकाटीने तोंड देणे हा तर डेबुजीचा धर्मच बनला होता. मामाचा बळी ज्या सावकाराने घेतला त्या सावकाराचा त्यांनी चांगलाच समाचार घेतला व त्याला पळवून लावले त्यामुळे डेबुजी लहानपणापासून लोकांच्या व सभोवतालच्या पंचक्रोशात प्रसिध्द झाले आणि या समाजातील अपप्रवृत्तीचा गाडगेबाबांच्या सवेंदनशील मनावर परिणाम होवून ते समाजसेवेच्या व्रतासाठी बुधवार 1 फेब्रुवारी 1905 रोजी जगाचा संसार सुखी करण्यासाठी घराबाहेर पडले.

भ्रमतीच्या काळात बाबांनी जे काही केले ते विळसण प्रकारचे होते. अकस्मात कोणालाही हाक मारून झाडू मागून घ्यावा. स्वच्छ झाडून काढावे गावातील विहिरीवर जाऊन तहानलेल्या जनावरांना पाणी पाजावे. शेतीतील कामे करण्यात मदत करणे, कुणी भाकरीचा तुकडा दिला तर खायचा नाही तर पुढचा मार्ग

धरायचा, एखादी ओझे वहाणारी बाई दिसली तर तिच्या डोक्यावरचा बोझा घेऊन तिला घरापर्यंत पोहच करायची अशी वरवर चमत्कारीक वाटणारी काम बाबा करायची बारा वर्षाच्या थोर तपश्चर्येनंतर समाजाच्या हितासाठी व प्रबोधनासाठी कथा–कीर्तन सागंण्यास सुरवात केली. ज्या ठिकाणी जायचे व सांगायचे आहे अशा ठिकाणी अगोदर स्वच्छता करायची व रात्री कीर्तनाच्या माध्यमातून समाजप्रबोधन करायचे. कीर्तन हे बाबांच्या समाजप्रबोधनाचे मुख्य साधन होते. अंधश्रध्दा, परंपरागत रूढी, धर्माच्या नावावर शोषण या गोष्टीचा बाबांना खूप तिरस्कार असायचा. मूर्तिपूजेपेक्षा गोरगरिबांच्या सेवेकडे त्यांचे लक्ष अधिक असायचे. सामाजिक सुधारणा व्हावी, दारूबंदी व्हावी, उच्चनीच ही भेदभावाची कल्पना मनातून निघून जावी, शिक्षणाचा प्रसार व्हावा. या सर्व उद्धात कार्यासाठी त्यांनी आपली हयात खर्च केली. राष्ट्रीय व सामाजिक कार्यासाठी त्यांनी ऐक्यासाठी खूप महान कार्य केले. शोषण. काळाबाजार, व्यापारीवर्गाव्दारे होणारी शेतकऱ्याची लुट या गोष्टीवर त्यांनी कीर्तनातून प्रकाश टाकला. म्हणून त्यांना समाजवादी संत म्हणतात. दीनदुबळयांची सेवा हे त्यांच्या जीवनाचे व्रत, भूकेल्यांना जेवण, तान्हेल्याला पाणी, बेकारांना काम, उघडया.नागडयांना, कपडा, बेघरांना आसरा, रोग्यांना औषध, गरीबांना शिक्षण पशुपंक्ष्यांदी मूक प्राण्यांना अभय यातच त्यांचा खरा धर्म होता. ईश्वरांची खरी सेवा यालाच ते मानत. केवळ गोरगरिबांच्या – उध्दारासाठी एका उच्च ध्येयाच्या प्राप्तीसाठी आणि आत्मोव्दारासाठी त्यांनी सर्वस्वांचा त्याग केला. त्यामागे कर्तव्याची तळमळ होती. साऱ्या समाजाचे दुःख त्याना समजत होते. समाजातील विषमता, जातीयता भ्रष्टाचार त्यांना कळून चुकला होता. त्यामुळे त्यांचे मन समाधानी नव्हते. परमार्थाचे भूत सारखे मनात नाचत होते.

'अहर्निशी सदा परमार्थ करावा।
पाय न ठेवावा आडमार्गी ।।

दवते तो महात्मा होय. लोकजीवनाच्या विकासासाठी सतत कियाशील असणारा एक विचार होता. त्यांचे कार्य महान होते. विचार व जीवन हे क्रांतीकारक आंदोलन ठरले. त्यांच्या विचारांची एक चळवळ ठरली. निष्काम सेवेची शिकवण आणि गोर–गरीब लोकांच्या दुःखाशी समरस होऊन त्यांच्याशी जोडलेले 'आईच्या प्रेमाची नाते' चिरंतन ठरले. बाबांच्या जीवनात माणुसकीचा नंदादीप तेवत होता. माणसाच्या जीवनात 'आनंदाचे आवार' निर्माण करीत होता. मानव सृष्टीत क्रौर्य, हिंसा, अन्याय, असत्य, लोभ, मत्सर, देज, निंदा, आणि परपीडा या गोष्टीना ऊत आलेला होता बाबांनी आणि एखादया नवनीतासारखे कार्य करून माणसात्न 'सदाचारी माणूस' जगण्यासाठी वाट दाखविण्याचे कार्य केले. समाजातील दुज्ठ, शोषक, हिंसाचारी, व्यासनी, दुराचारी आणि कूर माणसाने सन्मार्ग दाखवून त्यांना चांगले कसे जगावे हे दाखवून दिले.

गाडगेबाबा 'बोले तैसा चाले' या संतवाणीशी तादाल्य पावलेले व्यक्तिमान होते. कृतीचा आणि युक्तीचा सुंदर संगम होता. कीर्तनातील वाणीला कृतीचे तेज लाभले होते. श्रोत्यांच्या काळजाळा जाऊन बिडणारा शब्दांचा वर्जाव–त्यांच्या कीर्तनातून असायचा, 'अमृताते पैजा' जिंकणारी बोलीभाषा, लोकमानसाच्या प्रदेशातील विचार हे किर्तनाचे विशेष असायचे एकाचवेळी विचारवंत व कृपावंत त्यातून दिसायचे. त्यामुळे त्यांच्या विचारांची उंची व कृपेची करूणा त्यांच्या कीर्तनातून ओसंडून वहात होती. बाबांची किर्तने म्हणजे जनसामांन्याच्या आचार विचारामध्ये आमुलाग्र क्रांती घडवून आणणारी तुतारी होती. समाजजीवनाची सांस्कृतिक, आर्थिक, आणि शैक्षिणक घडी बजविण्याची ती एक आर्त किंकाळी होती. ''गोपाला गोपाला देवकीन देन गोपाल या' गजरात आपल्या कीर्तनात सुरवाज करायची. समाजातील अंधश्रध्दा व मानवतेची शिकवण हेच त्यांच्या कीर्तनाचे विपण ऊजायचे समाजात अंधश्रध्देच्या पाठीमागे लागलेल्या व फुटकळ देवदेवतांची पूजा करून त्यांचे स्त्रोत माजविणाऱ्या अज्ञ जनांना प्रबोधन करतांना ते म्हणायची.

''देव दगडाचा घडविळा । पाथरवर त्याचा बाप झाला ।।
देव सोनियाचा केला । त्याचा सोनार बाप झाला ।।
देव मातीचा बनविला । त्याचा कुभार बाप झाला ।।
देव आहे अंतरात । जैशा हात तैशी मुर्त'' ।।

यावरून देव एकच आहे हे सगळे माणसांच्या मनाचे खेळ आहेत. नवससायास करून स्वतःच्या जीवनाची अधोगती करून घेणाऱ्या अयोजनांना त्यांनी जागृत करण्याचे महान कार्य केले. घरात लेकरूबाळ नाही म्हणून देवाळा नवस करणाऱ्यांना त्यांनी लाच शब्दात प्रबोधन केले.

''नवजे कन्यापूत्र होती तर मग करने लगे पती ?''
असे सामान्यांचे विजय त्यांच्या कीर्तनातुंन असायची.

नर्मदापासून तुंगभद्रेपर्यत महाराष्ट्राच्या सात लाख खेडयात बाबांनी नवकोतील पोषक असं हे अध्यात्म कीर्तनाच्यादारा मुंडाशातून मस्तकापर्यत आणि मस्तकापासून काळजापर्यत पोहचवले.देवाचे कारखाने चालवून माणसानी त्यांच्या बहूरूपी बाहूल्या नाचविल्या ,बाजारात मातीमोळ किंमतीने त्या विकल्या नव्या मूर्तीबरोबर नवा पंथ ,नवी पिढी जन्मान घातली आणि स्वत त्या रूढीचा व्हास झाला ,देवदानवा नरे निर्मिले हा संदेश गावोगावी फिरून लोंकाना सांगितल दिन दुबळयांची सेवा आणि निरक्षराचे प्रबोधन हेच त्याच्या जीवनासचे ध्येय बनून राहिले होते.भक्तीबरोबर विरक्ती ,अनासक्ती आणि परिग्रहमुक्ती ही खया साधुत्वाची लक्षणं त्यांच्यात प्रकर्षानं दिसत होती.आपल्या कामाचा कणा मानून ते काम करायचे .तळागाळातील माणसांना तळहातावरील फोडा प्रमाणे सांभाळत होते.निरक्षर समाजाला साक्षर होण्यासाठी अहोराज झटत होते. निश्चिछ भावनेने, निस्वार्थीपणे समाजविकासाठी ते कार्य करत होते.

कोणत्याही माणसाचे मोठेपणाहे त्याच्या विचारपेक्षा आचारावर अवलंबून असते. ज्या शुद्रातिशुद्रांच्या दास्य–मुक्तीसाठी महात्मा

जोतीराव फुले झगडले. त्याच मुक्तीसाठी गाडगेबाबांनी कर्मयज्ञ आरंभिळा रूढीपरंपरच्या जुन्या जंजाळातून अज्ञ लोकांना बाहेर काढून त्यांना सत्यजीवनाकडून जीवनसत्याकडे घेऊन जात होते. अनुभवाच्या जोरावर विज्ञाननिष्ठ जीवनाविषयी लोकांच्या मनात प्रेम निर्माण करीत होते. गरीबांना गरीबीची जाणीव करून देत होते. जीवनात शिक्षणाचे महत्त्व काय आहे ते सांगत होते. बाबांच्या हातात लेखणी नव्हती पण काळजाल भिडणारी वाणी होती. आपल्या अमृतवाणीने बाबांनी लोकांना 'अमृतमने' दिली. यासाठीच त्यांनी जन्मभर निष्काम कर्मयोग स्वीकारला. प्रेम त्याचा पाया ठरला. 'कारूण्य त्याचा धर्म झाला. सेवाभाव त्याचे मार्ग ठरले. निष्काम सेवाभावाचा मूर्तिमंत महामेरू म्हणजे सद्‌गुरू गाडगे महाराज होत.

गाडगेबाबांनी लोकसेवेतून लोकपरिवर्तननाचे केलेले काम पाहिले तर 'निष्काम लोकसेवेचा अग्रदूत' या शब्दातच बाबांचा गौरव करणे सार्थ ठरेल. प्रथम सत्यशोधन, नंतर समाजसुधारणा व शेवटी समाजपरिवर्तन या क्रमाने समाजव्यवस्थेत आमुलाग्र बदल घडवून आणणारा विलसण जिद्दीचा आणि विलक्षण बुध्दीचा महापुरूष म्हणजे गाडगेबाबा सेवाधर्मातून मानवधर्माकडे वाटचाल असणारा, 'परहित सरिस धर्म नही भाई'। हा विचार शिरोधार्थ मानुन दुसऱ्यांच्या सुखासाठी स्वतःचे दुःख विसरून काम करीत होते. गरीब माणसाच्या सुखासाठी रात्रदिवस झटत होते.'सेवा हाच धर्म' समजून ते समाजसेवेत देव पहायला शिकवित होते. अज्ञान, दारिद्रय, अंधश्रध्दा आणि अनारोग्याच्या अंधारात चाचपडणाऱ्या असंख्य गोरगरीब माणसांच्या हाताला हात धरून ते त्याला ज्ञान, विज्ञान, आणि सुसंस्काराच्या प्रकाशाकडे घेऊन जात होते. आणि म्हणूनच 'गरिबासाठी ज्यांचे हदय

वडे लागले जगाला । देव म्हणती धोंडयाला ।
गोपाला । गोपाला । देवकीनंदन गोपाला ।।

देव दगडात नसून तो त्याच्या सेवाभावी कर्मात आहे हे त्यांनी पटवून दिली. सर्वसामान्य जनतेला फसवून पंडिताचे आणि वायफळ पांडित्याचे स्तोम माजविणारा क्षुद्र अंहकार राष्ट्र द्रोही व जनता द्रोही असतो. याचे प्रत्येतर घडविणारा निरहंकारी संत म्हणजे देवकीनंदन श्री गाडगेमहाराज! लोकांच्या बुध्दीला व सारासार विवेकाला त्यांनी आवाहन केले. त्यांची धर्मतत्वे व नवधर्म समजावून घेतला पाहिजे.

तीर्थी धोंडा पाणी । देव रोकडा सज्जनी ।।
नारायण असे विश्वी । त्याची पुजाकरीत जावी ।।
या कारणी तोजवावी । कोणी तरी काया ।।
तुका म्हणे ऐसी बुध्दी ज्याची जड । लाहूनी दगड जरा देवा ।।
हा तुकाराम विचार बाबांच्या कीर्तनाचा कणा ठरलेला होता.

कृतीमुळे विचारांना मूल्य येते. स्वावलंबी जीवन जगणे हा त्यांचा मंगळघोस होता. अन्न, वस्त्र, निवारा या स्वतःसाठी लागणाऱ्या प्राथमिक गरजा स्वतःच मिळविण्या पाहिजेत. ही शिकवण बाबांनी समाजाला दिली. स्वच्छतेचे महत्तव सांगितले. वारकऱ्यांसाठी धर्मशाळा बांधल्या, नदीवर घाट बांधले. धर्मशाळा सर्वासाठी खुल्या ठेवल्या. त्यासाठी 'मिशन' नावाने संस्था उभारली. 'श्री गाडगे महाराज मिशन' ही संख्या कार्यरत झाली. अस्पृश्येद्वारे व समतेचा प्रचार हे तिचे ब्रिद ठरले. लोककल्याणाच्या उपक्रमाना चालना हे तिचे कार्य ठरले. मुंबई, पुणे, नाशिक अशा ठिकाणी धर्मशाळा बांधण्यात आल्या, आज या सर्व संपत्तीची किंमत अब्जावदी रूपयाची आहे पण तो सर्व संख्येचा हक्क, बाबांच्या नातेवाईकाचा त्यात काही अधिकार नाही. लोकांकडून मिळविलेल्या संपत्तीचा सुई इतकाही भाग स्वतःच्या मुलाला व नातेवाईकाला ठेवला नाही. हा मोठा त्याग त्यांनी केलेल आहे.

असे हे महान गाडगेबाबा निष्काम कर्मयोगी होते त्यामुळे त्यांना कधी टाळ, माळ, मृंदग, गंध आणि धूप–दिप याची गरज भासली नाही. कारण ते लोकयोगी संत होते. निःस्वार्थी लोकप्रेमापोटी चाललेली लोकसेवा हे त्यांचे भजन होते. सामान्य लोकांच्या जीवनात असामान्य आनरे निर्माण करणे हेच त्यांचे अभंग होते. अशाप्रकारे लोकजीवन सुखी व संपन्न करण्यासाठी अहोरात्र राबणारे लोकसंत होते. गाडगेबाबा। बाबांनी जीवनभर लोकमंगल भावनेचे उदात्तीकरण केले. आणि म्हणूनच 'साधू दिसती वेगळा। परीमे स्वरूपी मिळाले या समर्थाच्या उवतीतील सार्थता बाबांनी सिध्द करून दाखविले.

अशा या महान समाजसुधारकाचा अंत वयाच्या 80 व्या वर्षी म्हणजे 20 ।12 ।1956 या दिवशी झाला.

गाडगेबाबांनी केलेल्या महान समाजसेवेची व त्यागाची भारताच्या संत इतिहासात नोंद राहिल यात काही संशय नाही.

संदर्भग्रंथ –

1. श्री गाडगेबाबा आणि त्यांचे कार्य – स. सी. बानुबाकोडे.
2. श्री संत गाडगेबाबा – कृ. गो. वानखडे.
3. कथा गाडगेबाबांची – शं. रा. देवळे.
4. श्री गाडगेबाबा गौरवग्रंथ – प्राचार्य. रा. तु. भगत. 1991

Publish Research Article
International Level Multidisciplinary Research Journal For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper,Summary of Research Project,Theses,Books and Book Review for publication,you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed,India

- International Scientific Journal Consortium
- OPEN J-GATE

Associated and Indexed,USA

- EBSCO
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Databse
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database
- Directory Of Research Journal Indexing

Golden Research Thoughts
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005,Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.aygrt.isrj.org